

„Valami jaj, melynek már nincs keserve...”

■ *Nő és férfi, férfi és nő - A társadalmi nemek kutatása Magyarországon az ezredfordulón - címmel konferenciát szerveztek a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetemen 2002 novemberében. A konferencia szervezői: Hadas Miklós, Nagy Beáta és Takács Zita voltak. Ők maguk is – Takács Zita kivételével – tartottak előadást különféle témákban. Más-más termekben, egy időben folytak a bemutatók; milyen különböző témákról is volt szó, elárulják az előadások címei: Férfiasság és erőszakkontroll (előadó: Hadas Miklós), Feminista pedagógia (előadó: Thun Éva), Média és gender (előadó: Vajda Éva), Nyelv és társadalmi nem (előadó: Reményi Andrea). A Munkaerőpiac és gender témájú szekció keltette fel érdeklődésemet, amelynek dr. Frey Mária volt a vezetője: ő maga a „gyermekgondozási szabadságon lévő és az inaktív nők visszatérése a munkaerőpiacra” témában tartott előadást. Frey Mária tudományos tanácsadóként dolgozik a volt Munkaügyi Kutatóintézetben, amely mára már a Foglalkoztatási Hivatal része. Itt beszélgettem vele a konferenciáról.*

- *Miért pont ennek a szekciónak lett a vezetője?*

Én mindig foglalkoztatás politikával foglalkoztam, és ebben a témában sok speciális elágazás létezik, - nők a munkaerő piacon, nők-férfiak helyzete a munkaerő piacon, részmunkaidős foglalkoztatás, munkaerő politika -, stb. Így amikor már 40 szekció volt, akkor Nagy Bea felhívott, - akivel már régóta ismerjük egymást - és megállapítottuk, hogy bár sokféle előadás színesíti a konferenciát, de egyik sem foglalkozik a munkaerőpiaci helyzettel. Így elkezdtem szekció tagokat szervezni. Nagyjából három csoport köré rendeződött a szekció témaköre: volt egy általános munkaerőpiaci helyzettel foglalkozó csoport, akik a '90-es évek foglalkoztatás folyamatait kutatták, volt, aki a jogi hátterét vizsgálta a munkaerőpiac helyzetének, illetve a foglalkoztatásnak, tehát a diszkrimináció jogi megnyilvánulásait kutatta. A második blokkban a munkavállalás és a családi élet összehangolása volt a kitűzött téma. Volt, aki a mostani Népeségstudományi Intézetben folyó felméréseket kutatta, illetve a munkával szembeni attitűdök változását. A harmadikban pedig speciális célcsoportok kutattak, amelyben főleg szociális munkások és szociálpolitikusok vettek részt. Ahhoz képest, hogy én nem is akartam szekciót vezetni, ez majdnem a legnagyobb szekció lett és nagy érdeklődés övezte.

- *Annak a kutatásnak, amelyet a konferencián is ismertetett, 2002 augusztusában lett vége. Mikor kezdett el ezzel foglalkozni?*

- Már régóta dolgoztam a munkaügyi területen, ami akkor még a Szociális Minisztériumhoz tartozott. Ők már egy-két éve dolgoznak azon, hogy egy nagy programot hozzanak létre, a gyestről, gyedről, gyetről visszatérők, illetve a 40 éven felüli inaktív nők munkaerő piaci reintegrációjával kapcsolatban. Az előkészületek során, 2001 előtt kiderült, hogy van EU forrás, amit kifejezetten a Phare program előkészítését segítő kutatásra lehetne felhasználni. Számomra kézenfekvőnek tűnt, hogy ebbe a körbe beletartozik az a felmérés, amit korábban a KSH-ban készítettem a gyés, gyed, gyet témaköréből, illetve ki lehetne egészíteni azzal, hogy milyen nehézségeket okoz a munkába való visszatérés. Emellett milyen irányú segítségeket igényelnek, ők maguk ebben hogyan vennének részt. Az inaktívak köre hallatlanul nagy, amiből körülbelül 50 000 ember azt állítja, hogy vissza akar menni dolgozni, de nem tudja hova rakni a gyereket, vagy idős, beteg hozzátartozóról kell gondoskodnia. Gondoltam, ez is egy olyan célcsoport, amivel mélyebben lehetne foglalkozni. A KSH-ban én már többször vettem részt statisztikai kutatásban, más-más témában, és mivel velük jól együtt tudunk működni, tőlük kértem segítséget ebben a munkában is. Az EU-ban elfogadták a kutatási tervünket. Decemberben az EU képviselője meghallgatott minket és megkaptuk a támogatást.

- *Beleolvastam a kutatási anyagába és felvetődött bennem a kérdés: vajon ha egy nő szülni megy, miközben állása van valahol, az a jellemzőbb, hogy a munkáltató nem veszi vissza, vagy pedig az anya nem megy vissza szívesen attól való félelmében, hogy nem tudja ugyanúgy megállni a helyét?*

- Elég hosszú adatsor szerepel a kutatásomban ezzel a kérdéskörrel kapcsolatban. A megkérdezettek körülbelül 12%-a, illetve egyre növekvő aránya azt állítja, hogy a munkáltató megszűnt; van olyan adatsor, amely azt mutatja, hogy a munkáltató ugyan nem szűnt meg, de nem kívánja az anyát visszavenni, illetve, a munkáltató alkalmazná, de ő nem akar oda visszatérni. Az utolsó, amely a legnagyobb százalékban fordul elő, hogy alkalmazták is és vissza is akar térni, de ez érthető módon csak azokra vonatkozik, akiknek előzőleg volt már valahol munkájuk. A gyesen, gyeden és gyeten lévők együttesen 283 000 főt tettek ki, abból eleve munkaviszonyban előtte 212 000 ember állt; a többiek vagy tanultak még szülés előtt, vagy háztartásbeliek voltak, vagy vállalkozók.

- *Évekre le lehet bontani, hogy a politika mennyire befolyásolja az anyák választását a gyés, gyed, illetve gyet közül?*

- A politika annyira nem befolyásolja, inkább üzenhet azzal, hogy például bevezette a gyetet, hogy növeli az otthon tartózkodás alatt elérhető jövedelmet. Ez egyfajta üzenet, amellyel preferálja, maradjon otthon az anya. Amikor megszűnt a gyed - ami egy előzetes biztosítási jogviszonyhoz kötött ellátmány (legalább 6 hónapi munkaviszonyban kell előzőleg lennie az érintettnek) -, akkor növekedett a munkaviszonnyal nem rendelkezők aránya. Azzal, hogy 2000 januárjától visszaállították a gyedet, 2002 február-márciusában már egy kicsit növekedett azoknak az aránya - a korábbi 73,8%-ról 76,8%-ra -, akik előzőleg munkaviszonyban álltak. Mivel a gyed kedvezőbb ellátási forma, ez érdekeltt teszi a nőket abban, hogy legalább egy fél

évig dolgozzanak, majd utána menjenek el szülni. Szerintem fontos, hogy egy nő megtapasztalja, mi a munka. Ne úgy menjen szülni, hogy sosem dolgozott előtte, mert akkor nincs is hova visszatérnie.

- *Amíg nem volt gyed, addig a gyerekek – gondolom – inkább bölcsődébe kerültek, mivel a másik két ellátási forma nem annyira kedvező.*

- Nem lett több bölcsőde ettől. A probléma inkább az, hogy a bölcsődék eléggé leépültek. Az üzemi bölcsődék, óvodák megszűntek. Az önkormányzatoknak még csak most, 2004-től lesz kötelező a három évnél kisebb gyerekeknek gyermekgondozási lehetőséget biztosítani. Nagyon nagy probléma a bölcsődéknél az is, hogy sok helyen rendkívül nagy a túlterheltség. Több gyerek jár az engedélyezettnél.

Hasonló témával foglalkozott Orsovai Szilvia, aki nyolc hónapos Csilla lányával együtt fogadott a lakásán.

- *Szociális munkás és szociálpolitikus. Dolgozott a gyermekvállalást megelőzően?*

- Dolgoztam szociális munkásként négy évig, szociálpolitikusként pedig kutatásokban vettem részt. A novemberi előadásom anyaga is bizonyos kutatások résztanulmányából állt össze.

- *Miért a családstruktúra változása témát választotta?*

- Azt mindenképp el kell mondanom, hogy ebben a kutatásban én csak egy bedolgozó munkatárs voltam, hiszen ez egy nagyon nagy kutatás volt. "Család változóban", a KSH készítette szociológusokkal, néhány nemzetközi szervezet is részt vett benne a finanszírozást tekintve. Simonyi Ágnessel együtt készítettük a kutatás kvalitatív részét, ami abból állt, hogy 120 interjút készítettünk hátrányos helyzetű falvakban, illetve városokban, olyan hátrányos helyzetű családoknál, ahol gyerekek vannak. Fontos szempont volt, hogy olyan gyerekes családokkal készítsünk interjút, akik mindemellett nehéz anyagi körülmények között is élnek.

- *Ha nem vesszük figyelembe a nehéz anyagi helyzetet, miben különbözik mégis egy hátrányos helyzetben lévő család élete egy átlagos helyzetben lévőétől?*

- Ha félretesszük az anyagi vonatkozást, akkor is mindenképp egy ilyen családban jellemzően rosszak a lakáskörülmények, a családtagok egészségi állapota, és nagyon tipikus, hogy vagy egyáltalán nem dolgoznak a felnőtt családtagok, vagy alulfizettek. Az anya kényszerből otthon marad akkor is, amikor lejár a gyerekek utáni támogatás. Az apa is gyakran munkanélküli, hivatalosan. Nem hivatalosan néhányuk dolgozik, de ez is elég ritka.

- *Az anya szempontjából mennyire megterhelő, ha egy másik családtag gondozza gyermekét?*

- Ez a kérdéskör az én tanulmányomnak is része volt. Nagyon érdekelt, hogyan tudják a családok a munkát felosztani egymás között. Természetesen voltak olyan esetek, amikor az anya dolgozott, az apa nem, illetve fordítva, vagy egyikük sem dolgozott. Ahol az anyának van munkahelye, csak úgy tudja összeegyeztetni ezt a családi élettel, ha sokan besegítenek a háztartásban, a gyerekeknevelésben, akár le is veszik ezt a terhet a válláról. Mi olyan településeken végeztük a felmérést, ahol a munkavállalónak távolra kell utaznia, és ahol nem megfelelő a buszközlekedés. Ha az anya elvállal egy nyolc órás munkát, az gyakran jóval több órai elfoglaltság. Ezek általában alulképzett emberek. Csak olyan műszakos munkát tudnak vállalni, aminek a munkabeosztása nem felel meg az óvoda, a bölcsőde nyitva tartásának,

tehát alapvetően fontos egy másik ember segítsége. Sokszor az anyának azért nem volt ilyen segítsége, mert az apa otthon van ugyan, de annyira megkövesedtek a már jól bevált családi szerepek, hogy nem vállal részt a gyermekgondozásban.

- *Említette, hogy hátrányos helyzetben lévő településeken készítette az interjúkat. Ezek szerint Budapesten nem készült ilyen felmérés?*

- Nem, tudniillik az volt a rendező elv, hogy olyan településeket keressünk, ahol a munkanélküliség másfélszerese az országos átlagnak. Egy faluban vagy egy kisebb városban amúgy is korlátozottabbak a munkalehetőségek.

- *A kutatásnak milyen eredménye lett, illetve milyen visszajelzéseket kapott?*

- Elég jól kiderült a kutatásból, hogy a városokban megjelennek a segítőszolgálatok; gyermekvédő szolgálat, családsegítő szolgálat, civilek, amelyek nagyon sokat tudnak segíteni a családoknak. A családok - a nehéz anyagi körülmények miatt, az egészségügyi nehézségek miatt - gyakran kerülnek olyan krízisbe, amit egyedül nem tudnak megoldani. A falvakban egyáltalán nem jelennek meg ilyen családsegítő szolgálatok, de ott akár a közelebbi, akár a távolabbi rokonság nagyon sokat tud segíteni, és segítenek is. A nehéz anyagi helyzetben lévő családok kifejlesztettek bizonyos túlélési stratégiákat. A falvakban általában ezek a családok rendelkeznek kerttel, vagy nagyon jutányos áron tudnak földet bérelni. Így, az olyan családoknál, ahol legalább az egyik szülő otthon van, kialakult egy önellátó gazdálkodás. Megtermelik az élelmiszert, tartanak állatokat, akár még a fűtésre valót is megtermelik, mivel általában szívesebben fűtenek fával, mint a gázzal, mert ugyan emberi munkával, de olcsóbban tudják megszerezni a tűzrevalót. Azzal is tudnak spórolni, hogy nincs bevezetve a víz a lakásba, hanem kintről hordják. Ezek mind költségkímélő megoldások, ugyanakkor nagyon igénybe veszik a családtagok idejét. Nagyon sok időt fordítanak a háztájira, így folyton otthon vannak. A gyerekeknevelésre is több idő jut. Ez a túlélési stratégia örögi kör. Sokszor éppen a háztáji miatt nem tudnak a családtagok elhelyezkedni. Ha az apának felkínálnak egy nem hosszú időre szóló közhasznú munkát, akkor nem vállalja el a felajánlott munkát, mivel nem tudja ellátni a háztájit.

- *Van más túlélési stratégia is?*

- A kutatásom során észre vettem, hogy nagyon gyakran felcserélődnek a főbb szerepek, úgymint: gyerekeknevelés, pénzkeresés, háztartásvezetés. Sokszor valamelyik családtag ápolására marad otthon a férj. Sok helyen elmosódtak a szerepkülönbségek a nemek között. Arra rendezkedett be a férj és a feleség, hogy mindig az látta el az aktuális feladatot, akinek éppen lehetősége volt rá. Ha az anyát hívták be közhasznú munkára, akkor ő volt a családfenntartó és a férj látta el a háztartást. Nem volt belőle gond, kinek mi a feladata.

- *Kinek könnyebb munkát találni: a nőknek vagy a férfiaknak?*

- Az biztos, hogy a gyerekek gyakran akadályozzák a nőket az elhelyezkedésben. Ugyanakkor az volt az érzésem, hogy a nők csak szóban hivatkoznak arra, azért nem tudnak elhelyezkedni, mert kisgyerekekük van. Azt hiszem, nagyon erőteljes félelem él bennük, hogy elutasítják őket, vagy nem állják meg a helyüket. Nagyon sokan már 8-10 éve otthon vannak a gyerekekkel, és a világban lévő óriási változás szorongással tölti el őket. Többen a 8-10 éves gyerekekre hivatkozva maradnak otthon. Azt tapasztaltuk, hogy a férfiak pszichésen sokkal nehezebben viselik, ha pénzkeresőből "háztartásvezető"-vé válnak. A nőknek ez kevésbé kényszer, mint a férfiaknak - ez kifejezetten érzékelhető volt.

- Ez a kutatás lezártnak tekinthető?

- Igen. Elkészítettük az interjúkat és születtek rész tanulmányok, amelyek könyv formájában meg is jelentek. A "Család változóban" nevű kutatásnak volt egy kvantitatív része, amit a KSH készített. Mi végeztük a kérdőíves felméréseket. Ezek eredményei a család, a gyereknevelés, az iskolai költségek, a munkamegosztás témakörében jelentkeztek. A másik kötetben a lakásvizonyokról, a családi munkamegosztásról, a gyereknevelés terheiről szóló tanulmányok szerepelnek. /A család változóban, KSH Kiadó, Budapest, 2002./

- Mikor készültek ezek a felmérések?

- 1999-ben kezdtem el a kutatást. Akkor készültek el a falvakban az interjúk, majd 2001-ben egészültek ki a városiakkal, és tavaly novemberben jelent meg könyv formájában.

- Pontosan hány faluban, illetve városban készítették interjút?

- Tíz faluban és hat városban. Úgy is írtuk meg a tanulmányokat, hogy teletűzdeltük interjú részletekkel. Amikor valami megállapítást tettünk, akkor azt mindig bemutattuk.

- A bevont családok hogyan fogadták?

- Nekem nem volt sok rossz tapasztalatom.

- Minek alapján választották ki az adott családot?

- Nem volt egységes a módszer. Mi megkerestük az adott település polgármesterét, a szociális iroda vezetőjét, ha volt, családsegítő szolgálatát. Ott kaptunk címeteket. Még ez az általunk készített öt vagy tíz interjú sem jellemez megfelelően egy-egy települést.

Ebben a szekcióban 13 előadó volt; voltak általánosabb vagy mélyebben kidolgozott munkák. A férfiak és a nők helyzetével foglalkoztak a bemutatók; általános helyzetképről, időszerelemzésről, állapotelemzésről vagy akár a hátrányos megkülönböztetés elleni jogi fellépésről is hallhattak a résztvevők. Demszky Alma a „Női-férfi szerepekről a családban az ezredfordulón” címmel tartott előadást, amelyben az életmódot, mentalitást, családi munkamegosztást és a társadalmassodási formákat vizsgálta a nemek függvényében. Demszky Alma arra keresett választ kutatásaiban, hogyan élnek ma Magyarországon a családos emberek, hogyan osztják fel a különböző elvégzendő feladatokat a családban, illetve, milyen esélyük van a társadalmi életben való részvételre, és milyen különbségeket mutatnak a férfiak és a nők mindezeket illetően. Az előadó arra is fényt derített, hogy a szocialista múlt erősen megváltoztatta a nemek közötti viszonyok hagyományos formáit hazánkban. Napjainkban különböző eredetű tradíciók és újító erők versengenek egymással a nemek közötti viszonyok világában. Demszky Alma kutatási eredményei egy budapesti lakótelepen 2001-2002-ben készített kvalitatív mélyinterjú-sorozatra támaszkodnak.

■ A konferencia színes anyagokból, kutatásokból, észrevételekből állt, nem maradt „fehér folt”, amely a témában még felmerülhetett volna. A társadalmi nemek kutatását alaposan elvégezték a résztvevők, bármely módszert is választották, felelős munka maradt utánuk.

2003-ban is megrendezik a konferenciát. Felvilágosítás és jelentkezés BKE Szociológiai Tanszék, Társadalmi Nem és Kultúrakutató Központ, Nagy Beata, ill. Hadas Miklós, telefon: 217-0147, fax: 217-4462, e-mail: miklos.hadas@btk.elte.hu

Mundruczó Kornél: Szép napok

■ (SZÍNES MAGYAR JÁTÉKFILM)

*Bunda, bunda, szőrös bunda
Pina megy az úton, lökd oldalba!
Széna, szalma, köpönyeg,
Vakard meg a pöcsömet!
(mondóka a filmből)*

Janó jólmenő kisvárosi autókereskedő. Lopott autókkal kereskedik és még arra is futja, hogy Maját kitartsa. A lány terhes „maradt”, utálja az új helyzetet, a hasát. Janó egyik emberét, Pétert elkapta a rendőrség, most szabadult, de egy percre sem maradna, menekülne ebből a világból. „El. A tengerhez. Mindegy hova. Elmegyek. Megyek. Tetszik. Megállok. Ott maradok. De innen el.” Amíg az útlevel megérkezik, a nővérénél marad. A nővér, Marika, mosodában dolgozik, pasija „németben”. Meddősege felejtésére, a magány ellen megveszi a kitarított lány születendő gyerekeit. Péter pont rosszkor érkezik, tanúja lesz a szülésnek, a vásárlásnak is. Az ismeretlen lány nyomába ered, kiderül, hogy régi barátjától, Ákostól van a gyerek. Így fonódnak össze a kisvárosi történet szálai.

Plakátszerű, erős hátterek. Egybefüggő, vad színelületek, mint függönyök előterében a mértani pontossággal beállított, közléről felvett fejek, arcok, egy-egy félszeg, vagy épp ellenkezőleg, sunyi, netán gyilkos félmosoly, de legtöbbször maradnak a bámuló, üres tekintetek. Szavak nélkül befogadó, átmosott tekintetek, vagy pedig dolgokon keresztüllátó, távolba révedő ábrándosak. A történet hátteréhez, mindennapok reklámjához, színeihez, a strand vizének kékjéhez, a Patyolat mosógépjének zöldjéhez, egy-egy lakótelepi fürdőszoba bordójához nincs semmi közük ezeknek a fejeknek. Mintha máshová tartoznának, vagy leginkább sehova sem.

A távolba révedő tekintetek a szép napokról álmodnak? Egy-egy mosoly a jövőnek, vagy éppen a múltnak? Voltak-e, lehetnek-e valódi szép napok? Ezek a fiatalok a szép napokat a jelenben élik: játszanak egymással, magukkal, a testükkel. Korlátok, korlátozó felnőttek, intézmények, kötöttségek nélkül. De egyben jövő és jövőkép nélkül. A múlt rajtuk hagyta nyomát, a börtön (javító-nevelő intézet), az elhibázott anyaság, a kilátástalanság tetteit. De nem hat rájuk a múlt sem, nincs közük saját múltjukhoz, ahogy a börtönből szabadult Péter sem gondolkodik, hogy érdemes-e kockáztatni az újra lebukást és Maja sem kötődik a gyerekhez, szó nélkül adja el. És még nem is a pénz izgatja őket. Egyszerűen időn kívüliek, szenvedő alanyai saját történetüknek.

Péter kikerül az intézetből, nincs otthona, de nincs maradása sem. Idegenül mozog a „szabad” világban. Az institutionalizáltság legerősebb kifejezése, ahogy a hipermarket polcai előtt válogat. Nem tud – ésszerűen – vásárolni! Nem az eszköztelenségen múlik az idegenség, hanem a tanult minták hiányoznak.

Kilátástalanság? Megtelt munkaerőpiac? Motiválatlanság a fogyasztói társadalomba való integrációra? Egyes emberek vagy egy egész nemzedék életérzése lesz hamarosan?